

IN MEMORIAM

МИХАИЛО ПОПОВИЋ
(1925-2011)

Поводом смрти нашег истакнутог социолога, проф. др Михаила Поповића, на Филозофском факултету у Београду одржан је комеморативни скуп 7. априла 2011. У овом броју *Социолошкој ирељеда* доносимо нека излагања са тог скупа.

Миодраг Ранковић

Неколико фрајменатија сећања на Михаила-Мику Појовића

Михало Поповић један је од последњих из некадашњег састава реорганизованог Одељења за филозофију, са укључењем Катедре за социологију, крајем педесетих година прошлог века. У међувремену су заувек отишли: Вуко Павићевић, Бранко Павловић, Цветко Костић, Влада Јаковљевић, Александар-Аца Годоровић, Андрија Стојковић, Крсто Килибарда, Вељко Кораћ, Ружа Петровић, Драган Јеремић, Војин Милић, Миладин Животић, Мирослав Радовановић, Александар-Саша Крон, Светозар Стојановић, Михаило Марковић. Ако је судити по народном веровању да последњи умрли на „вечној стражи“ чека смену, Михаило Поповић је сменио свог друга са студија, колегу са Одељења и надасве венчаног кума, академика Михила Марковића.

* * *

Михаила Поповића сам упознао када сам као студент друге године полагао Логику (М. Поповић, М. Марковић), а као сарадника сам га, док сам био председник Секције београдских средњошколских наставника филозофије, ангажовао да нам одржи предавање о микросоциологији. Било је то време миграције дипломираних филозофа и правника према већ институционализованој социологији, М. Поповић је заправо ту миграцију и започео, томе сам се и сам прикључио, када ме је протежирао за асистента за предмет Општа социологија; договорили смо се и да напише први средњошколски уџбеник социологије (с тим што сам написао одељак о професионалној подели рада). Отада почиње наша сарадња која ће трајати 27 школских година.

* * *

У Поповићевој личности је преовладавао резон личне сигурности, животни кредо избегавања већег ризика, нарочито у идеолошко-политичкој области. У шездесетим и седамдесетим годинама 20. века, са турбуленцијама које су захватиле београдски Универзитет, а чији је епицентар управо било Одељење за филозофију и социологију, М. Поповић је био изложен критикама од стране радикалног крила тадашњег састава. Међутим, што се није нашао на критичном месту помогло му је што није јавно осуђивао студентски бунт, нити неког од тадашњих вођа. При томе је имао јак „штит“: обављао је уредно сво-

је обавезе у настави, имао објављене радове за звање, са функцијама у стручном удружењу (председник ЈУС-а, први уредник *Социолошкој ирејледа*, итд). Може се рећи да је Мика имао противнике, али не и непријатеље, јер он ником није био непријатељ, у природи своје личности није поседовао одговарајућу мржњу, нити сујету која је прелазила у агресију, деловао је бенигно и коректно. На нападе да је конформиста одговарао је „праксисовцима“ да политику стављају испред струке. Касније се показало да није био сасвим у параву, али је после Октобра један део социолога, бивших опозиционара, промовисан у званичнике и функционере, потпуно напустио социологију и левичарску идеологију заменио за „демократски капитализам“.

* * *

Моја сарадња са Миком у настави Опште социологије за све време била је потпуна, без проблема. Консултовао сам га, али је прихватио моју самосталност чим сам постао доцент (иако традиционално у том звању самосталност није потпуна).

У проучаваима и истраживачким пројектима сарадња је осцилирала. Иако увек опрезан, укључио се у пројект о маси, мада је слутио да је у питању пролегомена за одговарајућу системску анализу на координатама елитизације и масификације (која иначе није била заступљена у тадашним домаћим уџбеницима социологије); прихватио је и састав сарадничке групе у којој је било неколико тадашњих „дисидената“ (види зборник *Маса у социолошкој теорији*, 1977).

После заједничке књиге *Теорије и проблеми друштвеног развоја* (1981) није прихватио предлог да припремимо студију о социологији друштвеног система (пре тога већ се „опекао“ на Т. Парсонсу), маркиран, неоправдано, као „функционалист“ (већ се са групом сарадника посветио развоју Србије, из којег истраживања је проистекао волуминозни зборник *Србија крајем осамдесетих*, 1991), док сам у том периоду припремао књигу о развоју савремене организације (1986), а са Весном Пешић и Маријом Поповић-Бабовић *Границе друштвеног развоја* (1989). У последњој деценији прошлог века, када је започело пресахнуће штанцованих уџбеника „марксистичке социологије“, Мика се усмерио на тематику „историјске грешке“, док сам се у тим првим пензионерским годинама упутио на глобализацију и футурологију (две књиге, 1995. и 1998).

У већ позним пензионерским годинама Мика се пребацио на актуелну публицистику (рекао ми је да престаје да се бави научним радом у социологији). Мене је глобализација довела до проблематике светског посистемавања, са закључком да данашњи друштвени системи, по основу развијености и зависности, постају сегменти нових империјалних целина, регионалних и континенталних, већ формираних („евроатлантска“) и у формирању (*Глобализација и нови империјализам*, 2009).

Другим речима, „транзицију“ у социологији, у првим фазама, провели смо, боље рећи преживели, различито, Мика садашњу није надживео, за мене можда још има наде.

* * *

Једне вечери телефоном ме је обавестио да је купио нов аутомобил. Наводно, претходно је био у дилеми, да ли да узме нов ауто или да се поново ожени. Оваку пошалицу могао је себи да дозволи задовољан човек, јер је уз себе имао привржену и до краја вер-

ну супругу Милесу. Одговорио сам да као „стари дијалектичар“ зна да то обично иде заједно, а да за женидбу никад није касно (светски филозоф Б. Расл четврти пут се оженио у 84-ој години, Мика само што је ушао у своју девету деценију)...

После извесног времена одвезао ме је на Авалу, поневши и нову, усавршену камеру. Ставио ме пред објектив и рекао: „Хајде за успомену реци нешто паметно“. Затечен, одговорио сам му да би тренутно пре могао да кажем неку глупост и притом нешто промрљао. После сам размишљао – зашто је готово једнако тешко рећи глупост, с тим да није банална и да има духа, као и рећи нешто паметно?

* * *

Михаило Поповић нам је оставио више својих књига и прилога у социолошким публикацијама, документе о домету и особеностима социолошке мисли једног прохујалог времена. Користио је Фордову стипендију и шестомесечни студиј у Паризу. Држао је предавања на страним универзитетима, чак и у Кини; реферисао и на светским конгресима социолога; у једном мандату је био декан, Филозофски факултет му је посветио један број зборника (*Сјоменица Михаила Поповића*, серија Б, 17, 2002). Све то представља једну успешну универзитетску каријеру. Туристички је путовао по свету, није имао материјалних, па ни већих здравствених проблема; мислим да је лако подносио то што нема порода, па ни најближе рођаке. Ипак нас је напустио незадовољан, па и разочаран. У последње време превише је био остелив на неке примедбе. У своме наступу на 50-годишњици социологије у Србији (24. децембра 2009), деловао је уморно и носталгично. Свако са овог света односи своје муке и по неку тајну; не можемо да допремо ни до дубине своје душе, а тек не у душу других, па и оних који су нам познати и блиски. Заслуге Михаила Поповића за домаћу социологију су неспорне, сви који су га познавали, колеге и некадашњи студенти, неће га заборавити.

Милош Немањић

Михаило В. Поповић – професор социологије за памћење

На 50-годишњицу оснивања катедре за социологију, у децембру 2009. године, у препуној слушаоници Филозофског факултета у Београду, својим колегама, својим бившим студентима, од којих су многи у то време били професори социологије не само у Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду већ на другим факултетима у Србији, али и бројним истраживачима и професионалним социолозима на различитим дужностима, обратио се, у својој 85. години, проф. Михаило В. Поповић, један од троје живих из групе од девет првих наставника на тек основаној Катедри за социологију. Као и у време пуне интелектуалне активности, дао је своју оцену пређеног пута академске социологије у овој средини.

Какво је то време било пред сам крај педесетих 20. века. Оживљавање академског и ширег друштвеног интереса за социологију већ средином педесетих година произашло је из подстицајне друштвене климе у земљи, која се из сфере политике ширила и на интелектуалне кругове, па је тако започео процес еманципације интелектуалног поља, да употребимо овај израз француског социолога Пјера Бурдијеа (1930-2002), од пресудног политичког утицаја, боље рећи притиска. Било је то време живих дискусија о друштвеним про-

блемима у кругу већ формираних и реномираних професора универзитета са факултета друштвених и хуманистичких наука, али и истраживача из неких института. Предавања на Коларчевом народном универзитету, у Институту друштвених наука и на другим трибинама имала су велики одјек међу млађим интелектуалцима и будућим студентима социологије, филозофије, права, економије и сл. Сигурно није нимало случајно да се на Катедру за социологију Филозофског факултета у Београду уписало 137 студената, привучених сасвим новом, изазовном и обећавајућом дисциплином. У сваком случају, био је то почетак академске социологије у друштву у коме је претходно владала догма дијалектичког материјализма, почетак стварања професије социолог упркос још увек остацима догматског наслеђа.

Наставнички састав који је реализовао наставни програм за ту прву генерацију студената социологије, и то пре свега са саме Катедре за социологију, чинили су у првом реду филозофи по образовању, правници и представници још неких сродних научних дисциплина. Девет наставника се, у сваком случају, убраја међу пионире и утемељиваче академске социологије код нас, при чему су неки били само на почетку, неки пролазно, а неки трајно до свог одласка у пензију, попут Михаила В. Поповића. Уз њега, овом приликом треба споменути Цветка Костића (1912-1985), професора социологије насеља, Војина Милића (1922-1996), професора методологије социолошких истраживања, Илију Станојчића (1922-1981), професора опште социологије, Александра Тодоровића (1921-2004), професора опште социологије, Владимира Јаковљевића (1925-1968), професора социјалне патологије, Крсту Килибарду (1932-1999), такође професора социологије, Јелку Шпадијер (1930), професора социјалне патологије и Загорку Голубовић (1930), професора социологије породице. Мора се ипак признати да су развојни пут социологије на самом Филозофском факултету обележили Цветко Костић, Војин Милић и Михаило В. Поповић.

Шта је то што издваја, са још двојицом споменутих, професора Михаила В. Поповића, који нас је недавно напустио, увек радозналост духа, спремност на полемику, доследност својим основним уверењима. Својим хабитусом, да опет употребимо један од кључних појмова Пјера Бурдијеа, од рођења марта 1925. године у породици угледног београдског архитекте, грађанског васпитања, школовања у Другој мушкој гимназији, до дипломирања филозофије на Филозофском факултету у Београду 1950. године и током своје дуге универзитетске каријере на том истом факултету све до 1990. године, професор Михаило В. Поповић је био особена интелектуална фигура на интелектуалном пољу Србије. Одбранивши докторску дисертацију 1956. године на тему Филозофски и научни рад Алимпија Васиљевића, једног од најистакнутијих интелектуалаца Србије у првој половини 19. века, већ 1958. је биран за доцента на предмету Основе науке о друштву, што му је отворило пут да се следеће, 1959. године, нађе међу првим наставницима основане Катедре за социологију. Следе специјализације у Паризу, код Жоржа Гурвича, касније у САД на основу Фулбрајтове стипендије, чиме се на самом почетку 60-тих година употпуњава један фондус знања овог професора, који ће најдуже остати за катедром свог матичног факултета. Од 1970. године редовни професор, према подацима монографије *Социологија у Србији 1959-2009*, могло би се доста поуздано утврдити да је професор Михаило В. Поповић потписао индексе око 850 студената, уневши различите оцене за предмет Општа социологија. Оцена изнета у биографској одредници *Енциклопедије српског народа* за овог професора да је допринео еманципацији српске социологије од догматског марксистичког наслеђа.

зма и да је заједно са Војином Милићем оставио најдубљи траг у савременој српској социологији – по мом дубоком уверењу чврсто стоји. Од преко 30 наставника и сарадника у Одељењу за социологију крајем 2009-те године, када је одржана свечана академија, њих петнаесторо, ако се не варам, бивши су студенти професора Михаила В. Поповића. Ако бисмо покушали да у најкраћем сажмемо његов педагошки учинак за све те године рада са студентима, занемарујући свесно његов научни допринос развоју социологије, могли бисмо да кажемо да нас је научио да мислимо социолошки, али да не будемо искључиви, што нам је користило без обзира на то да ли смо и сами стали за катедру на универзитету или у средњој школи, били истраживачи, новинари, социолози рада у привреди или на раду у државној управи. Лично дугујем велику захвалност професору Михаилу В. Поповићу за подршку током постдипломских студија, за учешће у комисији за одбрану докторске дисертације 1986. године и за предговор у књизи *Пути у социологију*, био-библиографији његовог студента који с великим жаљењем и великим поштовањем потписује овај текст.

Неке дужности које је обављао током своје дуге универзитетске каријере, а нису само педагошке и научне, произлазиле су из те свестране ангажованости овог социолога – декан филозофског факултета (1979-1981), управник Одељења за филозофију и социологију (у два маха), управник Института за социолошка истраживања. Уз то, председник Југословенског удружења за социологију био је већ 1968. године, Српског социолошког друштва још раније, 1960-1961., као и главни уредник часописа *Социологија* и *Социолошки иџреџлед* (1969). Своју Споменуцу у виду *Зборника Филозофског факултета*, са предговором др Данила Мркшића, професор Михаилу В. Поповић је добио 2002. године.

Ако говоримо о његовом целовитом хабитусу, морамо рећи да је био прави господин. Волео је да се лепо облачи, лепо је певао, возио је ауто и у позним годинама, за лепих дана могао се видети са супругом Милесом на излетишту на Авали. Нису имали деце, али су имали круг пријатеља који је одговарао не само њиховом рангу већ и њиховом погледу на свет. Међу 30-так људи који су га тог хладног јануарског дана испратили на вечни починак, било је највише његових бивших студената, изражавајући на тај начин своје велико поштовање према свом професору.

Слободан Антонић

Великан српске социологије

Мој прилог данашњем сећању на проф. Поповића неће бити личне природе. Нажалост, професора Поповића сам лично упознао тек 1989. године, када сам дошао у његов кабинет и донео му рукопис нечега што сам желео да буде основ за моју докторску дисертацију, а њега сам био слободан да замолим да ми буде ментор. Професора Поповића сам знао из његових књига, пре свега по књизи *Теорије и џроблеми друшћивеној разоја* (1981), коју је написао заједно са проф. Миодрагом Ранковићем. Мислио сам да би због његовог начина размишљања, због питања која је постављао и због отворености за нове идеје и нова решења, проф. Поповић био одличан ментор за мој рад о једном питању из историјске социологије. Професор Поповић је прихватио да погледа рукопис и следећи пут кад смо се видели, рекао ми је да то може бити добар основ за докторат, да се прихва-

та менторства и да напишем пријаву. На моју жалост, та пријава је на ННВ факултета одбијена, јер су, како ми је после речено, неки историчари имали извесне примедбе на концепцију рада (премда је у комисији која је потписала позитиван извештај био и проф. Момчило Спремић, као историчар). Свеједно, проф. Поповић је убрзо након тога отишао у пензију, па се тако, некако одвећ брзо, пре него што је практично и почела, завршила моја институционална сарадња са њим.

Али, остали смо у вези, која је била посебно жива током прошле деценије. Често смо се чули телефоном и причали пре свега о политици. Проф. Поповић је показивао живо занимање за наша политичка дешавања, увек је имао нешто да примети и прокоментарише, морам рећи врло умесно, са искуством некога ко је и сам доста тога прошао, управо са политиком и због политике, тако да је могао добро да разуме политичке актере, њихове мотиве, намере и интересе. Наша струка је, заиста, током читавог радног века проф. Поповића, била под снажним утицајем политике и он је некако навикао да се са тим носи, не само као са некаквом спољном силом, која гура социологију и социологе у одређеном правцу, већ и са силом која улази у саму социологију и идеолошки дели и сукобљава нашу социолошку заједницу.

Проф. Поповић је, и о томе бих желео да данас кажем коју реч, током седамдесетих, па и осамдесетих година прошлог века, био под притиском једног дела наших марксистичких социолога као недовољно јасан и артикулисан марксиста. О томе, наравно, не судим на основу личног искуства, већ на основу литературе. У сјајном уводу у *Својеницу Михаила Поповића*, коју је наш факултет објавио 2002. године, проф. Данило Мркшић каже да су тадашњи ортодоксни марксиста Поповића звали „Мика функционалиста“ (12). И заиста, у једној монографији која је издата 1973. године на нашем Институту за социолошка истраживања, на 16 страна се критички разматра Поповићево схватање друштвене структуре. Ту се каже да „новији радови Михаила Поповића о структури и `конфликтима` у нашем друштву показују да је *функционализам* (реч је у оригиналу подвучена) теоријско становиште у којем је кулминирала Поповићева теорија“ и да је „М. Поповић створио образац готово екстремног функционализма“ (69).

Први утисак који данашњи читалац ових социолошких расправа има јесте да је наша социолошка заједница увек показивала, на једној страни, завидну меру теоријског плурализма, а са друге стране и завидну меру толеранције за различита мишљења, па и за критичност. Треба имати у виду да је ову критику на рачун проф. Поповића објавио колега који је био млађи и по звању и по годинама и то у монографији чији је издавач институт факултета на коме је критиковани аутор професор. Та расправа је, међутим, и на срећу, првенствено остала у теоријским оквирима, јер су, рекао бих, социолози увек знали да се зауставе пре него што пређу на личан терен и пре него што се направи раздор у нашој социолошкој заједници. Мислим да је то велика врлина српске социологије, на коју не можемо а да не будемо поносни.

Други утисак је више теоријске природе и тиче се саме квалификације Михаила Поповића као функционалисте. Морам рећи да је та квалификација истинита у мери у којој је она требало да каже да Поповићево виђење тадашње друштвене структуре није марксистичко. Потпуно је тачно да оно није марксистичко, јер је Поповић тадашње друштво видео као састављено од слојева, који имају различити интерес и начин живота, али који још увек нису у социјалном и политичком конфликту. Пошто нема „непријатељске супротстављености“, што је основна карактеристика Марксовог схватања кла-

са, онда марксистичку теорију класа и класног сукоба тешко можемо да применимо у анализи друштвеног живота.

Али, то што Поповићево схватање друштвене структуре није било марксистичко, не значи да је оно било функционалистичко. Оно је било *неовеберијанско*. Део тога сам већ опширније показао у прилогу за свечани број *Социологије*, који је уредила проф. Марија Богдановић, а којим смо обележили 50 година нашег Одељења. Сада желим само да подвучем да је стратификациона анализа проф. Поповића била типично неовеберијанска, пре свега због темељног појма *моћи*, као заједничке основе различитиих стратификационих форми, а који је проф. Поповић увео на велика врата у нашу социологију својом књигом *Проблеми друштвене структуре* (1967). И заиста, ако поматрамо основне категорије, као и методе и закључке из Поповићеве анализе социјалних односа тадашњег југословенског друштва, неминовно се намеће паралела са основним категоријама, методама и закључцима до којих је, у анализи британског друштва, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлога века, дошао један тамошњи познати неовеберијански социолог, Џон Скот. Једина разлика између Џона Скота и Михаила Поповића, по моме мишљењу, била је у томе што је Скот био декларисани неовеберијанац, док Поповић такав луксуз да каже да није марксиста себи ипак није смео да приушти.

Али, као што сам написао у поменутом чланку, српској социологији може само да служи на част што је, у време највећих идеолошких притисака на струку успевала не само да очува своју научну аутономију, већ и да иде у корак са достигнућима најразвијенијих социолошких заједница, какве су биле британска или америчка. Проф. Поповић је томе давао огроман, можда и највећи допринос. Када данас гледамо три велика истраживања социјалне стратификације у Србији седамдесетих и осамдесетих година, којима је проф. Поповић руководио и чији је идејни аутор био, не можемо а да се не дивимо највишем научном нивоу њихове методологије, њиховог теренског рада и, наравно, њиховог писаног резултата. „Земан је најбоље решето за постављање људских прегнућа на њихово право место“, написао је проф. Данило Мркшић у поменутој студији. Мислим да ако данас узмемо целокупну социолошку продукцију из седамдесетих и осамдесетих година и погледамо шта је од тога преживело то сурово решето времена, видећемо да је оно што је проф. Поповић са сарадницима радио, поготово у области друштвене структуре, данас живо и свеже као да је јуче написано, а да је већина од онога што је рађено у име тадашње доминантне идеолошко-теоријске матрице, или под утицајем најновијих научних мода и трендова, некако усахло, свенуло и поприлично заборављено.

И на крају, желим да кажем да ми је драго да сам имао прилику да говорим на данашњој комеморацији, на нашем факултету, о професору Поповићу. О таквој части када сам, пре 22 године, донео онај рукопис у кабинет проф. Поповића, нисам могао ни да сањам. Заиста је велика част говорити у спомен једног великана наше социологије, на факултету где је он предавао, на катедри на којој је и он радио, у сали у којој је толико много социолога управо пред њим бранило своје стручне и научне радове, част је говорити о њему, а бити у институционалном и стручном смислу такорећи „у његовим ципелама“. Од проф. Поповића смо много тога наследили, од њега смо много тога научили. Почев од тога шта значи научна озбиљност и систематичност, преко тога шта значи посвећеност педагошком раду, до коректности у опхођењу са млађим колегама и то-

лераниције према другачијим мишљењима. Посебно ћемо се сећати његове уљуђености, добре воље и личне ведрине. Нека сећање на професора Поповића, отвореног, љубазног и ведрога, како иде овим ходницима или држи предавања у овим слушаоницама, заувек остане међу нама, професорима и студентима Филозофског факултета.

Александар Гордић

Сећање једној сџуденији

Поч. проф. Михаила-Мику Поповића познавао сам двадесет година – предавао ми је (само) на постдипломским студијама почетком 1990-их година (на којима је, колико ми је познато, као пензионер годинама држао наставу волонтерски, без хонорара), али сам већ као студент читао његове књиге. Свакако да има бројних далеко компетентнијих стручњака од мене који ће се (не само у овој тужној прилици) бавити анализама његовог научног рада, а њему у част је изашла и једна од последњих објављених споменица Филозофског факултета у Београду,¹ па ћу највише пажње посветити неким моментима који га осветљавају као личност. Уосталом, било би непримерено, па и недолично да његов студент – тада троструко, а сада двоструко млађи од њега, који је од њега много научио (као и практично сви данас живи социолози у Србији, па и на Балкану) – изриче оцене о научном делу човека који би се могао означити макар као учитељ, ако не и као (духовни) отац сада већ педесетак генерација факултетски образованих социолога. Стога ће ова меморијална белешка бити умногоме субјективно обојена, али се, са друге стране, неће огрешивати о епистемолошка и етичка начела научне објективности.

Још као студент сам у тадашњем антикваријату Матице српске набавио књигу *Философски и научни рад Алимпија Васиљевића* (“Студије и грађа о Уједињеној омладини српској”, МС, Нови Сад, 1972, 137 стр.) и, читајући је, био зачуђен (па и задивљен) неоптероксним (марксистичком догматиком неоптерећеним) приступом аутора, којег, због неупадљивог имена и презимена, нисам повезивао са социолошким теоретичарем Михаилом Поповићем (у то време не знајући да је дужи низ година био асистент на Логици). Моје изненађење је било још веће када сам дознао да је то заправо докторска дисертација из средине 1950-их година, када је било такорећи незамисливо “провући се” с “неангажованим” радом о буржоаском реакционару из XIX века,² тј. искупити се с пар вербалних инвокација на почетним страницама и на још два-три места при крају студије (што су занемарљиви уступци у односу на тада преовладавајућу праксу). Уједно, с обзиром на ондашња мерила бављења философијом, још је интересантније што књига садржи исцрпан попис литературе, који, осим, наравно, оне на матерњем, обухвата и десетине наслова на свим главним светским језицима. Склон сам да сматрам како је у оно (за хуманистичке и друштвене науке несрећно) доба представљало својеврсну храброст да се неко изложи приговору о “неидејности”, па чак и да завршно поглавље посвети прокаженој етнопсихологији.

---

¹ *Зборник Филозофској факултетији* – серија Б: Друштвене науке, број XVII, *Споменница Михаила В. Поповића*, Београд, 2002, 368 стр.

² То је, колико ми је познато и даље (после пола столећа), једина целовитија студија о овом значајном, хегеловски настројеном мислиоцу.

Као студент сам читао и потом у свом дипломском раду (о Поперу) наводио и поједина разматрања о дисциплинарном статусу социологије (и сазнајном положају емпиријске науке у целини) из књижице *Савремена социологија*, први пут објављене 1961. И онда, као и сада, имам утисак да та књига није изгубила на актуелности, а у време када је изашла сигурно је представљала особену диверзију у односу на доминантну концепцију социологије као историјског материјализма. У вези с том књигом “стручну” полемику је у социолошкој периодици покренуо радикални дијаматовац Драгомир Драшковић (касније један од челника ЈУЛ-а), уз оптужбе због “одсуства марксистичког приступа”, које су подржали тадашњи дежурни партијски идеолози и чувари марксистичке чистоте.³

Оцена о савремености смела би се изрећи и за монографије *Проблеми друштвене стуркујуре* (1967) и *Теорије и проблеме друштвеног развоја* (с проф. Миодрагом Ранковићем, 1981), које се и данас, као *evergreen*, капитална дела непролазне вредности, легитимно користе као универзитетски уџбеници социологије. Међу радове од историјског (али не само историјског) значаја за развој српске социологије несумњиво спада и анкета међу америчким социолозима 1960-их (публикована 1965. године, а затим и у САД), која је у оно оскудно време била једна од ретких информација о текућим струјањима у “грађанској социологији”.

Иако га поједини тумачи интерпретирају као неовеберијанца (мада је ова компонента његовог дела знатно мање изражена од функционалистичке), он је још давних 1960-их настојао (у складу са својом помирљивом природом и животним ставом) да интегрише или макар зближи тада заоштрено опречне позиције марксизма и функционализма, (и на Западу и на Истоку) жестоко сукобљене ривалске парадигме.⁴ У то време се и у западној (тзв. “буржоаској”) и у источној (правоверно социјалистичкој) науци о друштву сматрао непримереним ма какав покушај комбиновања ових супарничких приступа (што је од 1980-их саморазумљиво и *de rigeur* озбиљног теоретисања у социологији), па је требало да прође (тј. дође) време како би се схватило да теоријске искључивости могу водити једино у ћорсокак и експланаторну дефицијенцију. Са друге стране, и када је ниподаштавање Маркса постало ствар (псеудо)струковне пристojности и знак распознавања, проф. Поповић се није приклањао помодним оријентацијама, попут мондијализма, опет наилазећи на неразумевање. Али, цена коју мора платити неко ко жели да буде свој и самосталан, ко стреми интелектуалној и личној аутономији никад није била безначајна, па је и он морао да носи властити крст.

³ За ову и многе од овде наведених информација захвалност дугујем колеги Владимиру Илићу, редовном професору Методологије социолошких истраживања и искреном поштоваоцу проф. Поповића – а пре свега за конструктивне сугестије и допуне при читању прве верзије овог написа.

⁴ На сличан начин се и речју и делом залагао за склад теоријских и емпиријских истраживања, која су неизбежно комплементарна и узајамно се обогаћују и допуњавају – иако је у првом периоду свог стваралаштва био више оријентисан на теоријске (превасходно епистемолошко-методолошке) проблеме социологије, већ и у тим радовима је видан захтев да се теоријски увиди проверавају на емпиријском материјалу, а ово узајамно преплитање два нивоа социолошког проучавања можда је понајбоље дошло до изражаја у неколико зборника које је 1970-их и 1980-их приредио са сарадницима: *Друштвени слојеви и друштвена свест* (1977), *Друштвене неједнакости* (1987), *Србија крајем осамдесетих*. Социолошко истраживање друштвених неједнакости и неусклађености (1991).

У време када се (и на Истоку и на Западу, али са различитом мотивацијом), социологија поистовећивала са социјализмом и када је тек стицала дисциплинарну и институционалну афирмацију ни проф. Поповић није избегао критике марксистичких догмата, или, како би се данас рекло, ултралевичарских јастребова, који су му, како наводи и проф. Мркшић у уводу за факултетску споменицу, наденули и (онда подругљиви) надимак “Мика функционалиста”, а његов гимназијски уџбеник суспендовали из средњошколске наставе. Напади на њега су “из свих оруђа и оружја” трајали пар деценија – некима је сметало што није дијаматовац, другима што није праксисовац, а, напokon, онима који су (по правилу) конвертовали у екстремни антимарксизам – што се не одриче конструктивних, плодотворних тековина марксизма.

За професора Михаила В. Поповића премало је казати да је еманципатор српске социологије од одурне идеологије дијалектичког (односно историјског) материјализма и социјалистичког самоуправљања – он се, уз поч. акад. Радомира Лукића (који, као предратни социолошки формалист, никад није подлегао идеолошким притисцима, али, стицајем околности, није остварио далекосежнији непосредни утицај у самој социологији као дисциплини, изузимајући менторство за докторску дисертацију проф. Војина Милића о социолошком методу) и поч. проф. Војина Милића, слободно може прогласити утемељивачем *научне* социологије (или социологије као теоријске и емпиријске науке, наспрам идеологије)⁵ у Србији, тј. читавој некадашњој СФРЈ. Ваља се присетити да се у то време и један од “наших” најзнаменитијих теоретичара друштвених наука у целини, Руди Супек, претежно бавио социологијом радних акција (*Омладина на њишу брајсџива*, Београд, 1963).

Поучно је поменути још једну црту његовог (ван)универзитетског, али драгоценог стручног рада – професор Мика Поповић је (не једини из своје генерације, али међу малобројнима уопште узев) из пензије написао три књиге (*Теорија и емпирија*. Социолошко истраживање друштвених класа и слојева, Београд, 1994; *Тоталиитарни системи*. Зашто се распао социјализам, Београд, 1997; *Национална кайасџирофа и њолиничко ојпрежњење*, Београд, 2002) и двадесетак научних радова (дакле, више него што износи понечији целокупан опус), као што је током две деценије слободне од наставних обавеза неуморно суделовао и у организацији научних скупова. Као да је имао осећај да оно што је урадио до умировљења није довољно, да савремени друштвени изазови непрекидно намећу војницима свога позива да их по најбољој савести објасне и растумаче, сматрао је неопходним да осветли и социјалне процесе који су наступили по његовом повлачењу из активне службе (а који се још нису окончали). Тиме је поставио стандард професије (позива у веверијанском смислу) – да социолог “никад не сме да заспи”, да према збивањима којима је очевитац има особену врсту обавезе да их сведочи и тумачи.

Остајући духом свеж до саме смрти, проф. Поповић је врло активно учествовао у свим стручним активностима (вреди поменути да је био председник организационог одбора Југословенског удружења за социологију за научни скуп о социолошком доприносу Војина Милића 1997. године); али није остало незапажено ни његово, како га је свм називао, публицистичко списатељство кроз прилоге у дневној и недељној штампи, посвеће-

---

⁵ Ово данас звучи као оксиморон, јер је незамислива ма каква вајна *социологија* која не би била наука.

не како актуелним друштвеним збивањима и тенденцијама, тако и преиспитивањима појединих историјских догађаја. Није се устручавао ни да износи полемична мишљења, да улази у јавне дебате и дуеле, али никад не премештајући тежиште на лични план. Опет, када би изашао неки од тих огледа, редовно је звао ближе колеге да их пита за мишљење о изложеним ставовима и разматраној проблематици. Наравно да се теоријски ниво ових написа не може поредити с онима из *stricto sensu* научних публикација, али се још мање дв поредити с уобичајеним садржајем штампе – не само по мисаоној дубини и ширини, него можда првенствено према избегавању једностраности и, поготово, острашћености.

Један упечатљив детаљ из овог вида његовог ангажмана јамачно треба сачувати од заборављања – у питању је његов апел западним социолозима (циркулар послат на 200-ак адреса стручних удружења, истакнутих социолога и личних познаника/колега) у време санкција наметнутих не режиму Слободана Милошевића, него становништву читаве једне државе, укључујући и научне раднике. Обазриво (и без икаквих политичких конотација) формулишући своју молбу да се западни социолози, у складу са својим могућностима и емпатијом за нашу земљу, огласе и реагују на овај брутални чин, надао се да ће макар стручни кругови изразити своје противљење казни дозначеној свим друштвеним слојевима/сталежима без разлике, а поготово, с обзиром на професионалну солидарност, научницима. О (недостојном, чак срамном) одзиву на ову акцију проф. Поповић је известио домаћу јавност у једном скромном, децентном новинском напису (у *Политици*), али је (прво и макар) на основу њега свакоме могло постати јасно каква су етичка мерила (већине) светских (тј. западних) научника. Но, кључна поента се састоји у томе што је он безмало једини (уз пар појединаца из других еснафа) српски интелектуалац који је дао себи труда да се упусту у овакав (вероватно *a priori* безнадежан) подухват – проф. Поповић је сматрао својом професионалном и моралном дужношћу да предузме оно што су могли и толики други, *само када би (да су) били налик њему*.

Остављајући недореченим набрајање и илустровање његових других стручних квалитета, неизоставно морам образложити утисак који делим с многима с којима сам коментарисао личност проф. Поповића (и знатно пре овог тужног тренутка) – посредни је, за данашње прилике наднаравна отменост, господственост једног од ретких универзитетских професора рођеног пре рата у Београду, у угледној грађанској породици. Она се није толико (или не превасходно) испољавала у беспрекорном оделу и чистој кошуљи, с незаобилазном краватом – кажу да је и током Другог светског рата, у тадашњим (не)приликама, увек био испеглан, очешљан, умивен – него првенствено у опхођењу, не само према старијим, него (што је од нарочитог значаја) према млађим колегама (попут моје маленкости). Овде ћу тек у фусноти споменути две епизоде у којима сам на властитој кожи осетио професорску доброту и топлину којима ме је искупио од сопствених младалачких гафова,⁶ али је битно истаћи да то није била последица неке личне наклоности, него прин-

⁶ Директни примери су следећи: када је требало да пред проф. Поповићем (и колегама, од којих је већина данас на Одељењу за социологију) браним семинарски рад, долазећи из Универзитетске библиотеке, услед невоља с озлоглашеном 26-ицом (која се тада окретала испред Факултета), закаснио сам око 20 минута. Очекујући најгрње клетве и погрде (и поред објашњења и извињења), дошао сам увученог врвта и сасвим спреман да из формалних разлога (одсуства на одбрани) рад аутоматски буде одбијен. Међутим, када сам крочио у просторију у којој су ме стрпљиво ишчекивали колеге, проф. Поповић је прво упитао да ли ми се нешто десило, па затим да ли сам довољно сабран

ципијелан став који је заузимао према свима, а посебно млађим колегама, које је задужио не само својим теоријским делима, него пре свега уважавањем и охрабривањем, што је у младалачким годинама од непроцењивог значаја.

Приводећи крају овај објективно-субјективни осврт на личност проф. Михаила Поповића, не могу одолети а да не наведем две појединости из његовог ванстручног живота, које уверљиво доказују његову хуманост и људску пожртвованост. Као што смо од једне госпође чули на факултетској комеморацији,⁷ испољавао је очински однос према њеном детету, око којег се трудио (учећи га да чита и пише) више него што би се бринуо о свом сопственом унучету и које га је због тога звало “дека”. Из извора који нису у вези с Факултетом дознао сам да је годинама, све до пред свм отпочинак, добављао намирнице и плаћао месечне рачуне бројним старијим комшијама који нису били у стању да сами обезбеде ове егзистенцијалне потребе. Најзад, један мени близак колега (чије име, из разумљивих разлога, не бих помињао) посведочио ми је да му је, када му је једном приликом позлило на улици, а поч. проф. Поповић се случајно задесио на лицу места – притисао, пружио основну медицинску и психолошку подршку, постарао се да буде одмах позвана Хитна помоћ и бринуо се око тог (двоструко млађег) колеге све док се овај није повратио и док нису дошли стручни спасиоци. Њему то, додуше, јесте одузело (судећи по библиографији, драгоцених) пола сата, али га је неизмерно уздигло у очима не само тог колеге – управо зато што је таквим поступком на делу показао како треба да се понаша истински научник, поготово ако је оријентисан на хуманистичке дисциплине, па људски однос ваља да покаже и на делу.

Некако смо навикли да значајне научнике, истакнуте стручњаке посматрамо и ценимо углавном из тог, професионалног угла, док често запостављамо или губимо из вида ову људску страну, која није ништа мање битна, а која је за млађе нараштаје (укључујући и научни подмладак) можда још потребитија од чисто интелектуалног надахнућа. Са одласком свестрано богатих личности, као што је био наш професор Мика Поповић, као да нестаје и једно боље, лепше, херојскије време, читав један свет, а свако од нас понаособ бива врло лично погођен и на неки начин осиромашен. Зато, нека је вјечна памјат нашем професору и, надајмо се, научном и личном узору будућних поколења.

и сталожен да браним рад, наглашавајући да је све опроштено и да је важно поштовати академски ред (тј. процедуру одбране). Од бедног, неспорно кривог 23-огодишњег миша тада сам се, захваљујући проф. Поповићу, кроз само неколико секунди осетио као уважен члан универзитетског колектива.

Другу сцену у којој је поч. проф. Поповић имао прилике да испољи своју широкогрудост и мањак сујете, такође сам изазвао свм, начинивши гаф тиме што сам, наводећи литературу, једног старијег професора (колико се сећам, у питању је био проф. Миодраг Ранковић) ословио као колегу. Када сам се “угризао за језик” и почео да се извињавам због лапсуса, проф. Поповић је, пред свима, рекао да не види ништа неучтиво или проблематично у томе што сам професора и теоретичара троструко старијег од себе тако означио, а уједно је додао да се ми (голобради жутокљунци) можемо и њему, по вољи, обраћати са “колега”, јер смо сви ми део исте академске заједнице, па (према његовом поимању) *eo ipso* и колеге. Дакле, уместо да млађем, неуком колеги опали шамарчину после које овај не би ноћима спавао, он је нашао за уместо да, као стари професор, снисходи омашкама надобудног омладинца.

⁷ Одржаног 7. априла 2011. на Филозофском факултету у Београду, на којој, узгред буди речено (као ни на сахрани) није присуствовао (а камоли слово одржао) нико у име управе Факултета. Поред тога што је проф. Поповић целокупан (дуги, пуни) радни век провео на Филозофском, био је и декан у време када је то било истинско искушење, али овакав став управе више сведочи о њеној неголи пак о његовој достојности. У друштву и моралном амбијенту у каквима живимо има и бројних драстичнијих примера (не)обзирности према покојницима, па поменути гест никако не треба тумачити с прекомером или, још мање, осудом.